

مسائل زیست محیطی در توسعه روستایی

علی حسونندی

چکیده

در سال‌های اخیر، نگرانی‌های فراوانی در سطح جهان در رابطه با اثرات و عواقب برخی از فعالیت‌های کشاورزی بر محیط زیست و جامعه مشاهده گردیده است، افزایش میزان استفاده از نهاده‌هایی چون کودهای شیمیایی، علف‌کش‌ها، آفت‌کش‌های شیمیایی و... که به منظور افزایش عملکرد و ارتقای سطح تولید صورت می‌گیرد و همچنین فاضلاب‌های حاصل از شستشوی دامداری‌ها و مرغداری‌ها، کانون وسیع و گسترده‌ای از انواع آلودگی‌ها را بوجود آورده است. در آمریکا برآورد شده است که عملاً کمتر از یک درصد سم مصرفی در این کشور به آفات مورد نظر می‌رسد و ۹۹ درصد بقیه به هدر رفته و در محیط زیست رها می‌شود. ۲۰ سال پیش مصرف هر تن کود اضافی ۱۵ تا ۲۰ تن بر عملکرد غله جهان می‌افزود ولی امروزه از مصرف همین مقدار کود فقط ۵ تا ۱۰ تن افزایش محصول بدست می‌آید. (حسینی، شریعتی، جهادش ۲۵۸) عامل زیست محیطی از جمله عواملی است که در توسعه روستا باید در نظر گرفت زیرا حفظ محیط زیست و ارزشهای آن در برابر انواع آلودگیها و تخریب اهمیت بسیار دارد. در اجرای برنامه توسعه روستایی باید با تمام وسایل لازم از تخریب عمومی خاک، آب و... جلوگیری به عمل آید.

در این مقاله به مسائل زیست محیطی در توسعه روستایی پرداخته شده و مسائلی همچون فرسایش خاک-تخریب جنگل‌ها -سموم و کودهای شیمیایی و... مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته، سپس اهمیت و ضرورت مسائل زیستی در توسعه روستایی، موردشناسی و در نهایت پیامدها مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: توسعه - توسعه روستایی - محیط زیست - توسعه پایدار.

توسعه چیست؟

توسعه در فرهنگ دهخدا به معنای فراخی و وسعت آمده که بصورت توسعه دادن، توسعه پیدا کردن و توسعه یافتن بکار برده می‌شود. (دهخدا- علی‌اکبر)

همچنین توسعه در معنای تغییر و دگرگون‌سازی و تکامل شیوه‌ها و روش‌ها، از همان ابتدا همراه و همگام بشر بوده است و لذا پدیده‌ای جدید نیست، تغییراتی که در شکل و فرم و محتوای زندگی بشر در طول تاریخ به وقوع پیوسته، مبین وجود اندیشه توسعه در نهاد بشر بوده است، زیرا اگر توسعه همراه بشر نبود نمی‌توانست از غارنشینی و کوچ‌نشینی و زندگی در جنگل‌ها به یکجانشینی و شهرنشینی با تمام ابعاد و مشخصات هر دوره بپردازد

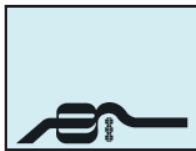
تا به صورت کنونی درآید. (حسینی ابری، سیدحسن) توسعه همان رشد اقتصادی نیست، زیرا که توسعه جریانی چند بعدی است که در خود تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی، اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجهه نظرهای مردم است. توسعه در بسیاری موارد حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می‌گیرد. پر و کفلید در تعریف توسعه می‌گوید: فرایند عامی که در این زمینه وجود دارد این است که توسعه را برحسب پیشرفت به سوی اهداف رفاهی نظیر تقلیل فقر و بیکاری و کاهش نابرابری تعریف کنیم. (ازکیا، مصطفی)

توسعه روستایی

توسعه روستایی راهبردی است که به منظور بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه خاصی از مردم (روستائیان فقیر) طراحی شده است. این فرایند شامل بسط منافع توسعه در میان فقیرترین اقشاری است که در مناطق روستایی در پی کسب معاش هستند. این گروه شامل کشاورزان خرده‌پا، خوش‌نشینان و کشاورزان بی‌زمین است (بانک - جهانی ۱۹۷۵) و فراموش شده است که همه روستائینان کشورهای عقب مانده نیاز به توسعه دارند؛ چه آنان که غذای بخور و نمیری دارند، چه آنهایی که ندارند؛ زیرا گروه به ظاهر مرفه‌تر روستایی نیز طی شیوه زندگی سنتی در آینده نزدیک در زمره فقرای روستایی قرار خواهند گرفت. بطور کلی توسعه روستایی جریانی است که مردم روستایی را هدایت می‌کند تا توان خود را جهت کنترل بر محیط خویش بالا ببرند. این جریان با توزیع بیشتر منافع بین مردم که خود نتیجه چنان کنترلی بر محیط است همراه می‌شود. افزایش توانایی‌های مردم جهت کنترل محیط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و فرهنگی خود وظیفه اصلی است، اما آن کنترل منوط به کسب دانش مهارت مربوط می‌شود که این دانش و مهارت به وسیله آموزش بدست می‌آید. بنابراین بخش تحقیق، آموزش و ترویج در امر توسعه روستایی اولویت اساسی می‌یابد (حسینی ابری)

توسعه پایدار

بیشتر افراد، توسعه پایدار را معادل توسعه‌ای که از نظر اکولوژیکی مطلوب باشد می‌دانند. در مقام قیاس، توسعه پایدار گاهی به عنوان رشد پایدار یا تغییر پایدار در نظر گرفته می‌شود. در مفهوم لغوی توسعه پایدار به معنی توسعه‌ای است که می‌تواند بطور نامحدود در یک دوره زمانی مشخص ادامه یابد. اما در مورد مفهوم توسعه، نظریه‌پردازان در طی چند

خاک نیز به عنوان یک منبع عظیم ملی در سطح مملکت نیاز به حفاظت و پیشگیری از فرسوده شدن دارد. ارزش حیاتی و زیست محیطی خاک و آب موضوعی است که همه اقشار جامعه، باید به وضوح از آن مطلع باشند. آشنایی جامعه با اهمیت و ارزش و جایگاه خاک و آب در اکوسیستم، تقید عمومی را در حفظ و نگهداری آن بر می‌انگیزد و عدم آگاهی جامعه زمینه تخریب منابع ملی را تقویت خواهد نمود. (جهاد، ش ۱۷۲، ص ۲۷) امروزه با توجه به رشد جمعیت و نیاز روزافزون به مواد غذایی، انسان تمامی ابزار و امکانات خویش را برای بهره‌برداری بیشتر از منابع بکار گرفته است. منابع طبیعی به عنوان سرمایه‌های عظیم و خداداد نقش زیربنایی را در تأمین مواد غذایی داشته، حفظ و نگهداری و استفاده صحیح از آن در واقع یکی از وظایف اساسی ما می‌باشد. نظر به اهمیت این منابع ارزشمند و ادامه اصرار به بهره‌برداری‌های غیر اصولی که منجر به تخریب آن می‌شود، ضروری است تمامی مردم خصوصاً روستاییان و عشایر این حافظان اصلی منابع طبیعی با همتی مضاعف از تخریب جنگل‌ها و مراتع جلوگیری کرده مناطق آسیب دیده را احیاء نمایند.

موردشناسی

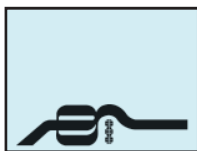
کشاورزان ژاپنی ۵۲۰۴ هزار هکتار زمین زیرکشت دارند که از این میزان ۲۸۲۵ هزار هکتار آن شالیزار، ۱۲۶۶ هزار هکتار خشکه‌زاری، ۴۶۴ هزار هکتار باغ و ۶۴۹ هزار هکتار مرتع است. در سال ۱۹۹۱ تعداد خانوارهای روستایی ۳۷۸۹ هزار بوده که از این تعداد ۴۶۰ هزار آن خانوارهای تمام وقت و ۲۴۷۶ هزار آن خانوارهای پاره وقت بوده‌اند. محصول اصلی کشاورزی در ژاپن برنج است که در مساحتی معادل ۲۰۴۹ هزار هکتار کشت می‌شود. در سال ۱۹۹۱ عملکرد در هکتار این محصول ۴/۷ تن در هکتار بوده است. سایر محصولات عبارتند از: سبزی، میوه، سیب‌زمینی، گندم و چای. در همان سال ۱۹۹۱، براساس آمارهای رسمی وزارت کشاورزی، جنگل‌کاری و شیلات ژاپن نزدیک به ۲۵۰۰۰ خانوار کشاورز روش‌های ارگانیک (من جمله روش‌های کشاورزی طبیعی یا اکولوژیک بر مبنای کاهش استفاده از سموم دفع آفات نباتی و کودشیمیایی) را بکار می‌بسته‌اند. این رقم افزایش ناچیزی را نسبت به تعداد خانوارهای کشاورز دوستدار محیط زیست (علاقمندان به کشاورزی ارگانیک) در سال ۱۹۹۰ نشان می‌دهد. رقم ذکر شده ۰/۷ درصد از کل خانوارهای کشاورزان را شامل می‌شود. اما به نظر می‌رسد که به علت آمارگیری نادرست این رقم کمتر از میزان واقعی برآورده شده است. در واقع می‌توان گفت که حدود یک درصد از کل خانوارهای کشاورز در ژاپن به کشاورزی ارگانیک روی آورده‌اند. در مزارع ارگانیک به طور عمده انواع سبزی و برنج تولید می‌شود. آمارها حاکی از آن است که برنجی که در مقیاس تجاری در مزارع ارگانیک یا در واقع مزارعی که در آنها از موادشیمیایی کشاورزی استفاده نمی‌شود تولید می‌شود، نزدیک به ۲۰ تا ۲۵ هزارتن است که ۵ درصد از مقدار برنجی را که در بازار توزیع می‌شود تشکیل می‌دهد. این رقم نیز احتمالاً کمتر از میزان واقعی برآورد شده است. در ژاپن تعداد مزرعه‌هایی که از الگوی کاهش مصرف کود و سم پیروی می‌کنند. بیش از بقیه گروه‌ها و به دنبال آن مزرعه‌هایی هستند که

دهه اخیر بحث‌های زیادی داشته‌اند و نظرات متفاوتی ارائه کرده‌اند. بعضی توسعه را معادل رشد در نظر گرفته‌اند، که در این مورد توسعه پایدار به معنی رشد پایدار می‌باشد. بعضی دیگر سایر پدیده‌های اجتماعی را نیز در مفهوم توسعه گنجانیده‌اند. مفهوم پایداری در چارچوب منابع تجدید شونده نظیر جنگل‌ها، منابع دریایی، مراتع، آب و خاک و ... مطرح شده و به عنوان شعار گسترده‌ای برای جنبش‌های زیست محیطی مورد استفاده قرار گرفت (جهاد-شماره ۱۷۲-۱۷۳ ص ۶۳) و همچنین براساس گزارش برات‌لند توسعه پایدار عبارت است از توسعه‌ای که نیازهای کنونی جهان را تأمین کند. بدون آن که توانایی نسل‌های آینده را در برآوردن نیازهای خود به مخاطره افکند و در واقع توسعه پایدار رابطه متقابل و منطقی انسان و طبیعت را در سراسر جهان مدنظر داشته و برهمین اساس کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه مفهوم پایدار را چنین تعریف می‌کند. توسعه پایدار فرایندی است و در جهت استفاده منطقی و بهینه از منابع و هدایت سرمایه‌گذاری‌ها و سمت‌گیری‌های تکنولوژی در راستای تأمین سازگارانه نیازهای حال و آینده بشری است که بر مبنای دیدگاهی کلی‌نگر تمام ابعاد اجتماعی - اقتصادی - فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را دربرمی‌گیرد. به عبارتی، مهم‌ترین جاذبه توسعه پایدار در جامعه‌نگری آن است. (نصیری - حسین)

اهمیت و ضرورت

جمعیت ایران از حدود سال‌های ۱۳۳۰ تدریجاً رو به رشد گذاشت و از حدود ۱۹ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به حدود ۳۳/۷ میلیون نفر در سال ۱۳۵۵ و به حدود ۵۵/۸ میلیون نفر در سال ۱۳۷۰ رسید. این افزایش جمعیت یعنی سه برابر شدن جمعیت در فاصله ۳۰ سال به معنی مصرف و تقاضای بیشتر مواد غذایی است و اگر روستا که فعلاً مرکز اصلی تولیدات کشاورزی است نتواند به این تقاضا پاسخ بگوید، ارز بدست آمده از فروش نفت به جای این که به مصرف ورود ماشین آلات موردنیاز صنایع و کشاورزی برسد، به مصرف ورود مواد غذایی از خارج اختصاص می‌یابد و در نتیجه جریان توسعه را بطور اعم و صنعتی شدن را بطور اخص به تأخیر می‌اندازد. (سایس- حسین) عامل زیست محیطی از جمله عواملی است که در توسعه روستا باید در نظر گرفت زیرا حفظ محیط زیست و ارزش‌های آن در برابر انواع آلودگی‌ها و تخریب، اهمیت بسیار دارد و در اجرای برنامه توسعه روستایی باید با تمام وسایل لازم از تخریب عمومی خاک، آب و هوا جلوگیری به عمل آید. (سایس)

اهمیت حفاظت از آب و خاک و گیاه برای ادامه حیات بشر بسیار زیاد است، البته بشر یا اشرف مخلوقات فی‌نفسه مخرب نبوده بلکه ناآگاهی و شرایط محیطی سبب بروز اعمال ناشایست از طرف او خواهد شد. لذا آگاهی انسان‌ها اولین گام برای حفاظت اکوسیستم است. استفاده از وسایل و شیوه‌های آگاهی بخش در جامعه که همه به نحوی با طبیعت سر و کار دارند ضروری به نظر می‌رسد. در یک تقسیم‌بندی ساده، جمعیت مردمی، شامل چند دسته است که برای آموزش هر کدام سطح آموزشی، شیوه و وسایل خاصی می‌تواند مورد استفاده قرار بگیرد. آب به عنوان یک ماده ورودی به سطح کشور باید ذخیره گردد و از هدر رفتن آب جلوگیری شود.

می‌گردد.

استفاده ممتد از سموم شیمیایی برای مبارزه با آفات، موجب مقاوم شدن آنها نسبت به سموم مذکور در دراز مدت می‌شود. (همان منبع)

از زمان پیدایش کشاورزی تا امروز یکی از مشکلات عمده که باعث کاهش تولید و در مواردی حتی موجب از بین رفتن کامل محصولات کشاورزی می‌شود. آفات کشاورزی بوده است. همزمان با پیشرفت علوم و رشد دانش بشری کشاورزی نیز دستخوش تحولات زیادی شد و به نظر دانشمندان و متخصصان مهمترین راه جهت دفع آفت‌های گیاهی، مبارزه شیمیایی بود. ولی استفاده بی‌رویه از سموم شیمیایی در مدت زمان طولانی اثرات بد بر محیط زیست و همچنین تأثیر مخرب بر روی تولید کنندگان و مصرف کنندگان گذاشت؛ مانند اختلالات تنفسی، بیماری‌های پوستی، انواع سرطان، معلولیت‌های ذهنی و جسمی، بیماری‌های عصبی، نازایی و سقط جنین. از این رو دانشمندان و متخصصان دوباره به فکر افتادند که چه باید کرد و چگونه می‌توان از این ضایعات جلوگیری به عمل آورد. سرانجام به این نتیجه رسیدند که بهترین شیوه مبارزه با آفات نوع طبیعی آن یعنی مبارزه بیولوژیکی است. از دهه ۱۹۵۰ در کشورهای پیشرفته این تحقیقات شروع شد و تقریباً جامه عمل پوشید. (ماهنامه کشاورزی ص ۶۱)

منابع و مأخذ

- ۱- سیدجمال، فرج‌اله، حسینی و محمدرضا شریعتی. نگرش‌ها و نیازهای آموزشی مروجان جهاد، شماره ۲۵۸، شهریور ۱۳۸۲.
- ۲- علی اکبر، دهخدا- لغت‌نامه- چاپ دانشگاه، تهران.
- ۳- سیدحسین حسینی ابری، مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات دانشگاه اصفهان- ۱۳۸۰.
- ۴- مصطفی، ازکیا، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی، ۱۳۶۴.
- ۵- سیاست‌های منطقه‌ای توسعه روستایی- بانک جهانی ۱۹۷۵ ص ۳.
- ۶- ماهنامه جهاد شماره ۱۷۲-۷۳ فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۴ ص ۶۴.
- ۷- حسین نصیری، توسعه پایدار چشم انداز جهان سوم، انتشارات فرهنگ اندیشه- تهران ۱۳۷۹.
- ۸- حسین آسایش، برنامه ریزی روستایی در ایران، انتشارات پیام نور ص ۴.
- ۹- ماهنامه زیتون شماره ۱۳۲ ص ۴۸.
- ۱۰- ماهنامه کشاورز شماره ۲۱۱ تیر ۱۳۷۶ ص ۶۷.
- ۱۱- مسیح، انصاری دزفولی- کشاورزی و امنیت غذایی، سنبله، ۱۳۷۶، شماره ۹۱-۶۴.

مطلقاً از مواد شیمیایی کشاورزی استفاده نمی‌کنند. بررسی آمار و ارقام نشان می‌دهد که استفاده نکردن از کودهای شیمیایی ساده‌تر از استفاده نکردن از دیگر مواد شیمیایی کشاورزی است. تولید محصول سالم و خوش طعم و تقاضای بالای مصرف کنندگان و حفاظت از خاک و طبیعت از جمله دلایلی هستند که باعث می‌شوند تا شماری از کشاورزان، کشاورزی ارگانیک را بر کشاورزی قراردادی پرنهاده ترجیح دهند (زیتون ش ۱۳۲، ص ۴۸).

کشورهایی مانند: هلند، مالزی، اندونزی، سنگاپور به جهت شناخت درست دولتمردان از امکانات طبیعی منطقه و اعتماد و باور به توان نیروی انسانی و نیز آگاهی از ارزآوری سرشار و میزان اندک سرمایه‌گذاری صنعت پرورش گل، توجه به مناطق سالم محیط روستایی در مقایسه با ایجاد صنایع سنگین آلوده کننده و توجه به طراحی پارکها و فضاهای سبز به سرزمینی توریستی و سرسبز تبدیل شده‌اند (کشاورز-ش ۲۱۱ ص ۶۷).

همچنین در ژاپن مانند سایر کشورهای صنعتی، کشاورزان می‌کوشند تا در زمینه مهندسی کشاورزی نیز تکنولوژی سازگار با محیط زیست را بکار گیرند. در این ارتباط، مثلاً از ساختن کانال‌های آبیاری یا زهکشی بتنی، اجتناب می‌شود. این گونه کانال‌ها به ارگانسیم‌های زنده امکان حیات نمی‌دهند و به جز آن از نظر زیبایی محیط خوش منظر نیستند. اینک هم می‌دانند که گیاهان و جانوران مختلف در همان راه آب‌های سستی بهتر می‌توانند رشد و زندگی کنند.

پیامدها

فرسایش خاک: تشکیل خاک در طبیعت طی هزاران سال به طول می‌انجامد ولی متأسفانه طی چندسال به وسیله انسان نابود می‌گردد که به دلایل عدیده‌ای از قبیل؛ رشد جمعیت، استفاده از کودهای شیمیایی، عوامل طبیعی و غیره این عمل صورت می‌گیرد. بطوری که در کشورمان فرسایش خاک بالای ۲ میلیارد تن می‌باشد (انصاری، دزفولی، مسیح).

خطر بیابان‌زایی و گسترش مناطق کویری نیز پدیده دیگری است که ثبات و پایداری اکولوژیکی را به خطر می‌اندازد. در حالی که امروزه مردم و اقشار جامعه کم کم به اهمیت مسأله حفاظت محیط زیست و حفظ منابع ملی برای نسل‌های آتی کشورمان واقف می‌گردند، باز هم شاهد تخریب منابع پایه کشور در قسمتهای مختلف هستیم. از مجموع ۱۰۰/۶ میلیون هکتار از اراضی ناپایدار کشور حدود ۷۵ میلیون هکتار آن در معرض فرسایش آبی و ۲۰ میلیون هکتار از اراضی در معرض فرسایش بادی قرار گرفته است.

تخریب جنگل‌ها: سالیانه در سطح جهانی حدود ۲۰۰ هزار کیلومترمربع از اراضی جنگلی به خاطر تهیه الوار، ۲۵ هزار کیلومترمربع به لحاظ تهیه چوب (جهت سوخت) و ۲۰ هزار کیلومترمربع در جریان گسترش چراگاهها از بین می‌روند. (جهاد شماره ۱۸۵-۱۸۴)

مسأله دیگری که پایداری و ثبات اکولوژیکی را تهدید می‌نماید و آلودگی بیش از حد محیط زیست را دامن می‌زند استفاده بی‌رویه از مواد شیمیایی می‌باشد. امروزه مواد شیمیایی که به صورت کود، سم، برگ ریز و غیره بطور روزافزونی در کشاورزی بکار گرفته می‌شود: موجب آلودگی هوا، آب، خاک و از بین رفتن حشرات و موجودات مفید و کاهش حاصلخیزی خاک